

Az angol könyvpiac fanyar és csöndes szenzációja az a könyvsorozat, amely a XVIII. század második felének Európáját szölongatja a multból; a németek sem akarnak lemaradni és két könyvet már ők is átvettek ebből a sorozatból. James Boswell emlékiratairól van szó — nem azokról, amelyekben ez a céltudatos és egyeneslelkű skót dr. Johnsohn Sámuelnek, Shakespeare felújítójának és a shakespearei műújjáteremtőjének emlékét őrizte meg — hanem egy feledésbemerült régi sorozatról. Olyan könyvekről, amelyek a francia forradalom előtti Európát mutatják be és érzékeltetik — de nem a történetíró utód boncoló tekintetével, hanem a kortárs egyszerű napló-riportjaiban.

Azt mondják, régi bibliofil kiadásokból, ősi skót kastélyok padlásairól, múzeumból hordták össze ennek a napló-sorozatnak anyagát, amely — én a német fordítás néhány részletét olvastam — valóban izgalmas lektúra. Képzeld el a negyedik kötetnek (Boswell on the grand Tour) tartalmát: Európai utazást 1760 körül! De nem a korabeli útleírók moralizáló unalmával, örök mitológiai hasonlataival, nem a hegyszorosok, folyókanyarok, templomok és régi várak badar legendái közt kalandozva, hanem — bátran mondhatjuk — egy mai riportert is megszágyenítő, világos szemmel. Aki ősztintén elmondja, mit hol ebédelt, névszerint kivel találkozott, s ki mit mondott neki a világról. Szóval egy művészetlenségében — sőt éppen abban nagyon is művészi, őszinte írásról.

Olyan élesen és pregnánsan kel ki a korszak a szemed előtt, mintha magad is ott lépednél Boswellel az akkori londoni vagy berlini kövezeten, vagy utaznál útibátáron és lóháton Svájc felé... éppen Svájc felé, ahová a skót nemes 1764 december 3-án elindult, hogy meglátogassa Jean-Jacques Rousseaut.

Az emberen csöndesen végigborzong az idő határtalan mélységének érzése: mintha a welsi időgép vinné a multba s a csodálatos benne, hogy a gépet nem a mai ember képzelődése, hanem Rousseau kortársa irányítja. A dárdák és a nyársvasak meg a párisi forradalom utcakövei eredeti rendeltetésüket szolgálják még: pecsenyét forgatnak a vasakkal, az utcakövek fölött pedig liliosos címerrel gurul az üveges királyi hintó... A nagy forradalom igazi erjesztői Rousseautól d'Alambert-ig, Voltairig és az enciklopedistákig azonban akkor már elvégezték nagy feladatuk jórészét, közben derekasan acsarkodnak egymásra. Ennek eredménye, hogy a hajdani kispap, lakáj, zeneinstructor és tanonc — minden foglalkozásból maradt benne egy adag — aki Mme de Warens védőszárnyai alatt korának egyik legerősebb intellektusa lesz, szóval Rousseau egy nap mégis csak futni kényszerül XVI. Lajos fővárosából. Akkor már kikerült tolla alól a „Társadalmi szerződés”, a „Nouvelle Heliose”, az „Emile” és sok más írás, már csak a „Vallomás”-sal tartozik... szóval Svájcban bolyong hontalanul, míg végül a Neuchateli hercegségben — porosz védnökség alatt — Motiers hegyi falucskában telepszik le. Itt születik meg sokéves menedékhelye, az Ermitage-kastély, vagy inkább falusi udvarház, ahol hosszú esztendőket tölt Rousseau külön visszavonultságában. Vissza a természethez — így szól a jelszó — ez a természet azonban (hogy is mondja Goethe? Dichtung und Wahrheit) — egyáltalában nem barlang vagy erdő, hanem a XVIII. század svájci úrikastélyának foka és civilizációja. A vasráccsal körülkerített Ermitage... ide igyekszik, igen, ehhez az emberhez, kora legnagyobb gondolkozójához James Boswell. S vele viszi furcsa időgépén az olvasót.

Rousseaut, a költőt így jellemzi Babits: „A kor ritkán találta meg eddig a mult örökségének és a szellem új szomjának összhangját, ami éppen a cinizmus és érzelgőség összhangja. Rosseaulnál ez a kettő, egy: egyazon lényeg két oldala. A lefojthatatlan érzelmek vitték a cinizmusba s a cinizmus az érzelmek kitérésébe. Az igazi forradalmi elem azonban nem a cinikus benne, hanem az érzelmes. Ez az, ami saját korában újnak hatott, ami megütközést és rajongást keltett. Ezért álmódott még Csokonai is Ermenonvilléről (itt temették el Rousseaut) s zarándokoltak a Rosseauli sírhoz, mint egy szent helyhez az új Európa ifjú poétái.

Az új Európa ifjú poétái mind. Igen, de már csak a sírjához. Csokonai is — igaz hogy csak lélekben. Az új Európa ifjú költőnemzedéke az utca porában játszadozott

vagy meg sem született még, amikor Bastille tornyai megingottak... és Rousseau testi valósága csak egy sírhalmot jelentett: Ermenonvillét. Mégis a „Lenni vagy nem lenni” — kétségei között vívódva a magyar irodalom legkoraibb, talán első igazi filozófiai költeményében őt idézi Csokonai:

Te ki Ermenonvill rideg szigetében
Nyugszol a nyárfáknak lengő hívesében
Ébredj fel és bámulj...

Ő is ébresztőt fújt, a kor kétségei és az élet kétségei között a mi Csokonaink

Te a társaságban az aprós hibákat
Nem túrvén, óhajtál oly messzi pusztákat
Hol még nyers fiai a nyers természetnek
Kevélyek, gonoszok, hiúk nem lehetnek

Ő is ébresztőt fújt s ki mást idézhetett volna költői széke elé? A legnagyobbat, az ősforrást aki megingatta a trónusokat és megingatta magát a kort — Ermenonville halottját.

A költők mind ódákat fújtak feléje és őt idézték sirjából — amíg azonban élt, egy skót ifjú utazott csak hozzá, James Boswell; nem volt költő és élete jórészt azzal töltötte, hogy költőkkel vagy költők felé vándorolt. S mindig nagyok mellé szegődött úti-társnak — a szellem nagyjai mellé — s ez a hasznos szenvedélye mentette meg mindannyiunk számára Johnsohnt... s ügylátszik Rousseau emberi alakját is. Jobban és közelebről, mint a legvastagabb értekezések.

Rousseau a tolakodó és kíváncsi külföldit látta előbb Boswellben — a naplóíró skót nem is csinál titkot ebből és gyerekesen dicsekszik ügyes fortélyaival és kitartásával, ahogy a különc tudóst — ő, imádott nagy ember ő — házában megrohanta és faggatja. S amíg kérdései eleinte egész fejezetet tesznek ki, Rousseau válaszai alig egy soros tömondatok és sűrű panaszok: beteg vagyok, szenvedek, hagyjon! Sőt egyenesen: de most már menjen! Ez az őszinteség azonban egyaránt jellemző arra is aki kérdez, s arra is aki felel. Három napon át tart ez az ostrom, hol délelőtt, hol délután, a beszélgetés veszedelmesen emlékeztet a modern riporterre, amikor így állítja be magát: Én és a nagy ember. Londonba barátaihoz küldött levelei is (amelyeket a könyv szintén közöl) örömtől repeső hangon számolnak be róla: képzeld el, találkoztam Vele! Itt vagyok Nála, egy asztalnál ettem Vele! Ez a kitartó rajongás megváltoztatja lassan Rousseau magatartását Boswell iránt. A fiatalember folytonos, kíváncsi kérdései odairányulnak, hogy halhatatlan mélységeket remél, bölcs élettapasztalatok közlését várja a kor legnagyobb szellemétől... közben Rousseau az, aki kitapogatja a kérdezőt az angol életről és a reális viszonyokról általában a világban. Hiszen ő jön kívülről, a látogató! S ezek az örök kérdések és válaszok briliáns egésszé egyesülnek, a legjobb válaszok arra milyen is az élet a szigetországban és a kontinensen.

Boswellt, a lángolószívű fiatal meg hatja Rousseau emberi közvetlensége — ugyanakkor nehezményezi is ezt. Náluk, skótoknál ugyancsak megjárna ilyen modorral!

— Ha köztünk járna, eleinte még úgy mondanák: Hogy van, hogy van Rousseau úr? Később már csak: Na, hogy van Jaen-Jacques? Legnagyobb bizalmassággal...

— Ennek talán megvan a jó oldala.

— Igen, de a következő fokozat. Emberfia, te micsoda gondolatokat tenyésztesz a koponyádban. Hát van ennek értelme, hát nem tudsz te úgy élni, mint mások?

Mindezt a legnagyobb áhitattal írja le, elítéli honfitársai realitását, vulgáris modorát — közben állandóan, minden sikerült mondásáért megveregeti az öreg tudós vállát, megragadja a kezét és megrázza, szóval pontosan úgy viselkedik mint egy korabeli skót, ahogy ő jellemzi őket.

Boswell írása világított meg először egy homálybanmaradt kérdést: Rousseau híre és különösen a *Társadalmi szerződés* arra ösztönözte az idegen járom alól felszabadult korzikaiakat, hogy alkotmány-tervezet megalkotását kérjék attól az embertől, akit korának legnagyobb társadalomtudósának tartottak és tartunk még ma is. Rousseau őszintén bevallja Boswellnek, hogy ez az ajánlat tényleg megtörtént. S igen jellemző, hogy azt Rousseau visszautasította. A tudós, az elméleti ember megrettent attól a gondolatától, hogy valahol a világban a gyakorlatban is az ő elgondolása alapján alakuljon ki a társadalom. A skót viszont biztatja: miért ne? — sőt ajánlósortokat kér tőle Korzika szigetére, ahova hajlandó lenne mint tudós valamiféle „nagykövete” elutazni.

És mennyi, mennyi emberi dolog! Az elhanyagolt tudós örmény kaftánban és házisipkában. A gazdasszonya bezárva tartja háza ajtaját, amikor elmegy otthonról, a tu-

dós tehát zár alatt van. Rousseunak kellemetlen a dolog és mentegetőzik: a háznak van még egy kijárata. Ez azonban nem egészen biztos. A környék tiszteli a nagy embert, mert sokan járnak hozzá igen előkelő emberek, azonban a parasztokban valami ösztönös idegenség van iránta, amit a helyi pap szít a nép körében. (Később a „jámbor” falu népe, a plébános vezetésével megostromolja a házat és Rousseau ismét menekülni kénytelen. Ez azonban csak Boswell utólagos feljegyzéseiből derül ki.)

Igen, a történelem és a történelmet irányító nagy gondolkozó — papucsban és házikaftánban. Milyen jó ellenszer mindenfajta mitosz és istenítés kialakulása ellen.

S hogy élt ebben a korban az ember? Boswellnek persze, akinek szociális lelkiismerete minimális, nincs érzéke ahhoz, hogy orrát beüsse a környékbeli falusi házakba. A társadalmat, a nemesi társadalmat készenkapott formulának veszi: Rousseau bámulója, elméletileg tehát megcsapja az emberi egyformaság érzésének csodálatos szele... cinikus válaszaiban azonban, amelyekkel életét és felfogását elmeséli, annyi meghökentető erkölcstelenség van és saját osztályának olyan természetes fölénye, hogy megint csak többet tudunk meg tőle a korról, mint a legvastagabb analitikus történelmi munkákból.

S micsoda gyomra volt ennek a kornak! Amikor Rousseau először hívja meg ebédre vendégét, folyton szabadkozik, hogy milyen egyszerű ebéd lesz. S végül — öt-fajta hústelt ettek (csak léféle volt ötféle — mondta az egyszeri mese) s mind nehéz húсок, hogy az egészet pisztráng tetőzze be, meg kalács, gyümölcs és bor kétféle: vörös és fehér. Így ettek vagy két órán át a szegény menekült tudós kis kastélyában. — Csak egyszerű ebéd volt, tudósít Boswell Londonba, ezt írja barátjának.

Térdig gázolni a multban a mult avarjában és a mult vérében... igen, mentesen minden szépítgetéstől, ez a Boswell-könyvek varázsa. Olyanok, mint egy furcsa nehéz álom: olyanok mint az emberiség útja éppen. Amikor még a legnagyobb akarások és legnemesebb szándékok is csak botladozva jutottak előre, de csírájukban ezek az események mégis magukban hordják az emberiség későbbi sorsát.

*



OPRESNIK ANKICA:

Fehér ház (olaj)

Szarvas Gáborról a nagy magyar nyelvészről nevezték el a közelmúltban az adai nyolcosztályos, általános iskolát. Az adataik ezzel hálájukat rótták le a nagy nyelvész iránt. Szarvas ugyanis Adán született 1832-ben. A kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerülhetne, kézenfekvő: felkutatni, milyen szálak fűzték a községhez azt a magyar tudóst, aki későbbi működésében nem kisebb célt tűzött maga elé, mint megtisztítani a magyar nyelvet a nyelvújítás túlzásaitól és kinövéseitől; s aránylag rövid életében — hatvanhárom esztendő volt Szarvas Gábor, amikor elhunyt — ez a nyelvtisztító kísérlet a lehetőségekhez képest sikerrel is járt.

Szarvas Gábor adatai éveiről alig van adatunk. Szarvas ugyanis csak élete legelejét töltötte a községben s már gyermekkorában Bajára került s további sorsa ott alakult ki. Életrajzi adatait legrészletesebben az az előszó alkotja, amelyet felesége adott róla öszszegyűjtött cikkeinek előszavában; valahol a századforduló idején jelent meg ez a könyv. Eszerint Szarvas Gábor a már említett esztendő — 1832 — március 22-én született, tehát jóval a jobbágyfelszabadítás előtti korszakban. Atyja Szarvas György kovácmester volt, anyja Jámbor Anna. A család valahonnan Biharmegyéből került Adára, valószínű, hogy Szarvas György, a nagy tudós atyja vándorolt be a községbe, mint iparoslegény, Jámbor Anna viszont bennszülött adai lehetett s az életrajz kiemeli, hogy az anya „a magyar nyelven kívül teljesen bírta a szerbet is” — ami a kétnyelvű községben megszokott jelenség. Egészen biztos, hogy a kis Gábor már gyermekkorában játszva elsajátította a szerb nyelvet — egyik előharcosa is volt később annak az irányzatnak, hogy minden értelmiségi „sajátítsa el a vidék tájnyelvét is”, ami alatt az akkor „nemzetiséginek” mondott nyelvet értette. — segítségére volt későbbi tudományos munkásságában, erről maga is így nyilatkozott.

Szarvas Györgynek tizennégy fiúgyermek volt, azonban mindössze három növekedett fel: a hetedik, Gábor, aztán a két legfiatalabb, Jenő és Alajos. A többiek korán elhaltak. A kovácmester a negyvenes években költözött Bajára, ebben nem kis része volt annak, hogy a tiszai kamarai kerülethez tartozó Adán béklyónak érezte életét: polgáriasságot akart s ehhez hozzájárult tanító testvérének unszólása onnan Biharból: az ő segítségével vett házat Baján és nyert a városban polgárjogot, ami nagy szó volt egy iparosmesternek, hiszen a kamarai uradalom intézőinek basáskodása helyett mégis csak szabad ember lett s 1842-ben életbenmaradt legidősebb fiát gimnáziumba íratta. Erre ott a faluban nem lett volna módja. Érdekes, hogy Szarvas Gábor eredetileg jogásznak készült, csak véletlenül lett tanár s előbb matematika-termesztetrajzi szakon tevékenykedett s megint csak a véletlennek sorozata vitte a nyelvtanításra, így lett később nyelvész és őrizte meg nevét minden időkre hatalmas tudományos munkássága.

*

Korosabb emberek szokása, ha a múlt eseményeiről esik szó, régi dolgokról és szereplőkről, hogy készek mindig leszögezni: én mindig mondtam! Vagy hogy: én már akkor megmondtam! Hogy ki mit mondott, azt persze legtöbbször az ördög sem tudja.

Jóleső izgalommal töltött el minap egy régi név az életemből: dr. Bartha József irodalomkritikáit olvastam. Bartha József nekem tanárom volt, irodalomtanárom — igaz, rövid ideig csak — emléke elég homályosan él előttem. Az izgalom annak szólt, milyen ember is volt, milyen bíráló az a hajdani professzor, aki az irodalom rejtelmeibe bevezetett? Tudom, hogy később egyetemi tanár lett, híres műbíráló s ezek az írásai a század elején keltek, amikor én még a világon sem voltam. A századvég irodalmi élete tisztelettel ült még — hol volt még Ady forradalma, hol voltak a nyugatosok? (Beccsületére legyen mondva Barthának, a professzoromnak, hogy ő Adyt már tanította nekünk, 1914 körül!) Ezekben a kritikai írásokban, 1900 körül — egyik írásában a századforduló esztendejében megjelent regénytermést veszi sorra — sok azóta ismertté vált nevet emleget tanárom, de emleget névteleneket is... Hozzáláttam hát kiböngészni írásából: mit és mennyit tévedett. Mert hozzávetőleg azt most, ötven év után, meg tudjuk állapítani ugye?

S az eredmény nagyon, nagyon lesújtott. Bírálataiban hidegen és közömbösen vagy egyenesen negatív kiritikával megy el Ambrus Zoltán, Bársony István, sőt Gárdonyi Géza mellett is s egészen jellemző, amit például Molnár Ferencről ír. „Stílusa pocsek és pongyola. Jellemzésül egy sorát írom ide:

— Nyisság ki (t. i. az ajtót) a szentséges úristenit, mert berúgom!

A káromkodás eddig a magyar írók szótárában nem szerepelt s reméljük, hogy Molnár úr kísérlete ezután sem fog kelendőségnek örvendeni. Ő pedig bizonyára megteszi a magyar irodalomnak azt a szolgálatot, hogy többé nem ír. Az olvasóközönség hála lesz érte.

Attól eltekintve, hogy Molnár az indulatkifejezéssel, egy dühös és káromkodó ember indulatának lefestésével nem a káromkodást vitte az irodalomba, hanem egy helyzetképet adott — ezt a bírálónak tudni kellett volna — további soraiban mélységesen benne van, mekkorát botlik néha a kortárs. Molnár, szerencsére nem hallgatott bírálójára, és eszeágában sem volt a tollat letenni, megírta a „Pál-utcai fiukat”, amelynél különb ifjúsági regény nem igen van a világirodalomban. Megírta világsikerű színművek egész sorát s ha ma már lehet is kifogásunk sok műve ellen — Molnár a magyar irodalomnak, korának egyik magasan kimagasló alakja. Bartha professzor úr biztatása ellenére is azzá lett, amikor „nem tette le a tollat”.

Ezzel be is fejezhetném. De nem fejezem be. Bartha Józsefnek a kor egyik igen előkelő folyóiratában megjelent bírálatában, az év és sok év regényterméséről szólva — ugyan kit emel ki és dicsér meg? Megdörzsöltem a szemem, igaz-e? Jóságos professzorem azt írja ugyanis Kemechy Jenő „Mara rózsái” című regényére, hogy... „egyszerűségében is valódi műélvezettel van megalkotva... E regénnyel az utóbbi évtvek alkotásai közül a legelső helyért sem sok versenyezhet...”

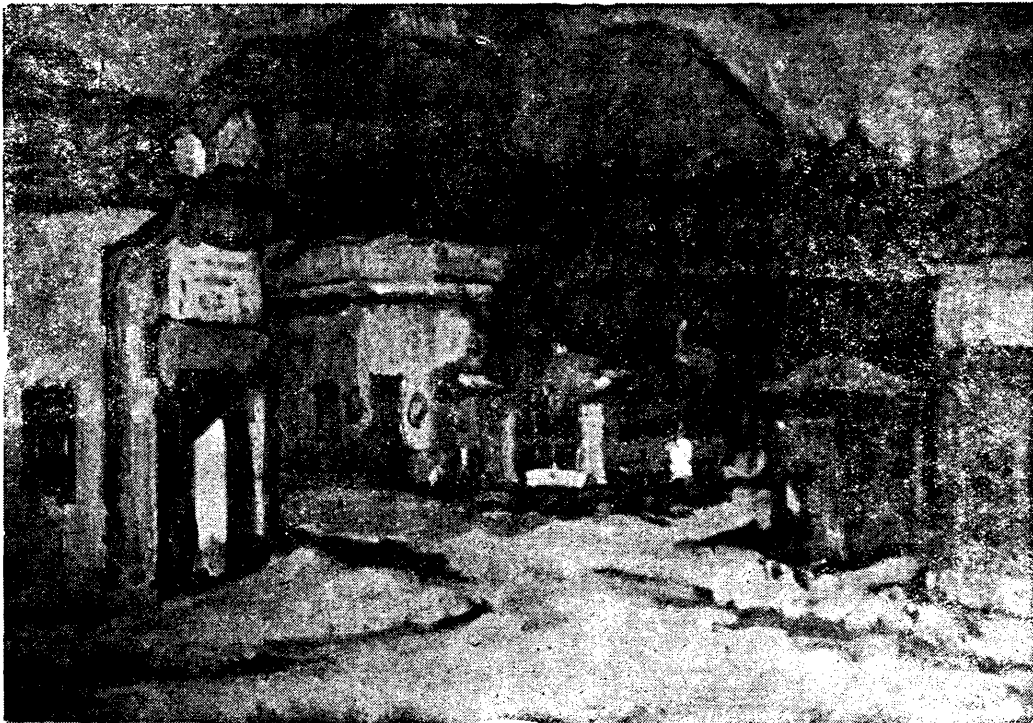
Ki emlékszik ugyan Kemechy Jenőre és a Mara rózsáira? Ötven esztendő távlatából pontosan senki, különösen, ha a bíráló elsiet egy Ambrus, egy Bársony és egy Gárdonyi mellett...

Na jó, vigasztaltam magam, a kritikus sem mindenható és csalhatatlan: ez egyszer tévedett. Igen ám, de kik azok, akiket dicsér? Ambrussal, Bársonnyal és Gárdonyival szemben — például az öreg Vértesi Károly regényét — azt igen!

Az öreg Vértesi Károlyt nekünk bácskaiaknak egyszer kurioziumból ki kellene ásnunk, hisz itt volt tanfelügyelő Zomborban; rengeteget összeírt, világotjárt ember volt — de példaképe volt a dilettantizmusnak s műveit olyan szörnyű „nyelvezettel” alkotta meg, hogy abból élélne egy darabig valami közepes humorista. S íme a professzor úr neki nyújtja át za évi könyvtermésben a második pálmát, Kemechy után.

Lehet, hogy Bartha egy későbbi korban azok közé állt, akik Gárdonyira, meg Ambrusra azt írta: én mindig mondtam... mint kortárs azonban nagyon megbukott. Hja, nehéz kenyér a bírálói — jóstehetség is kell hozzá.

Majtényi Mihály



PETRIK PÁL:

Zentai utca (olaj)